

Netografia:

20. Rosiak R. Dzieje prasy Lubelskiej. *Kalendarz Lubelski*, 1962. URL: <https://biblioteka.teatrnn.pl/Content/9236/Dzieje%20prasy%20lubelskiej.pdf> (dostęp 20.03.2024 r.).

Засадна Ольга Володимирівна
(м. Київ, Україна)

DOI: <https://doi.org/10.37835/AMS-2024-17-18-04-2.02>

УДК 783(477)

**Проповідницька відправа «Служба Божа "Визволення"»
В. Чехівського та П. Гончарова: історичний та жанровий аспекти**

Період зміни суспільного устрою, межі епох, яким часто передують великі потрясіння, війни та катастрофи – це завжди час переоцінки цінностей, болісних втрат та кардинальних змін. Тільки за останнє сторіччя наша держава раз по раз входячи у чергову "зону турбулентності", зазнає великих страждань, знаходить силу знову і знову поставати з пожарищ і попелу не лише у метафоричному, а й у буквальному сенсі.

Зараз, як і сто років тому, проходячи важкий шлях війни, ми проводимо часові паралелі та часто дивуємося найдрібнішим збігам у цьому історичному проміжку. Разом з тим відзначаємо і те, що зацікавлення історією України значно зросло з часу повномасштабного вторгнення 2022 року. Це, очевидно, означає, що, вивчаючи та аналізуючи історію своєї країни, суспільство прагне в подальшому уникнути помилок минулого, та впливати на розвиток власної держави.

Мистецтво в такі "часи змін" вирізняється особливо загостреним відображенням як особистісних, так і суспільних запитів, переосмислюючи та творячи часто суперечливе або й конфліктне щодо усталених стереотипів. Розкриває різноманітні ціннісно-духовні проблеми, що раз по раз постають перед людством. Не було винятком українське суспільно-культурне буття, яке в першій третині ХХ ст. в усіх його аспектах набуло особливого драматизму: напруження нагнітали зміни суспільно-політичного устрою, війни, здобуття і втрата незалежності, реформи в церковному житті тощо.

Реформування Церкви "самовизначенням" втілювалося в українському визвольному русі, котрий привів до утворення Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) та її проголошення в 1921 році на першому Всеукраїнському Православному Церковному Соборі у м. Києві. Протягом дев'яти років було скликано три ВПЦ Собори (1918, 1921 та 1927 років). Необхідно підкреслити, що кожен зі згаданих Соборів відіграв величезну

роль у розвитку української церковно-музичної творчості, оскільки постало питання про повне оновлення богослужбової музики, що століттями перебувала під впливом російської імперії і російської церкви.

Ціла когорта видатних українських композиторів так званої полисенківської генерації активно відгукнулися на запит Української Церкви, щодо створення церковних композицій. Серед яких такі митці як – К. Стеценко, Я. Яциневич, О. Кошиць, М. Леонтович, П. Демуцький, Я. Степовий П. Козицький, М. Вериківський та інші. Більшість з них входили в Хорову комісію (яку згодом було перейменовано в Комісію церковних співів), що була вищим органом УАПЦ по всім справам церковного співу в українських церквах. Під час дискусій релігійних лідерів і діячів музично-хорового мистецтва, про які згадується в архівних матеріалах і в тогочасній пресі, підсумовувався попередній досвід та визначалися напрямки розвитку церковної музики в контексті національного самопізнання та самоствердження. До компетенції комісії належала організація церковних хорів та об'єднання їх діяльності, контроль за діяльністю хорів і регентів. Також вона регулювала та розробляла, ухвалювала та видавала церковно-музичний репертуар як для хорів, так і для загальних церковних співів; замовляла у композиторів богослужбові твори, про що свідчать документи різних архівних установ. Завдяки чому українська хорова культура неймовірно збагатилася справжніми перлинами духовної музики.

До нашого часу збереглися стенограми засідань хорової комісії Всеукраїнської Православної Церковної Ради (ВПЦР). Зокрема, одна зі стенограм вечірнього засідання Собору 26 жовтня 1927 року засвідчує, що проблема перегляду богослужбового уставу викликала жваву дискусію серед учасників. Пропонувалися найнесподіваніші способи реформ у цій галузі, зокрема, скорочення чинів, заміна одних піснеспівів іншими, а також – зміна способу виконання тих чи інших ритуалів священнослужителями і церковним клиром. Як результат таких реформ постали нові жанри української духовної музики названі "проповідницькими відправами".

Проповідь – це мовленнєвий жанр повчального характеру, певною комунікацією між священнослужителем і прихожанами. На думку науковців, особливістю проповіді є її проголошення рідною, доступною для мирян мовою. Цього на довгий час були позбавлені українці. І лише наприкінці XIX століття зафіксовані документальні свідчення, що в деяких губерніях священники читають проповідь українською мовою. Можемо стверджувати, що саме з проповіді розпочався процес відновлення Української Церкви.

Таким чином, змісту проповіді стало надаватися велике значення. В той період саме вона набувала високого рівня та через проекцію євангельських

цінностей на реалії тодішнього суспільного життя українців, особливим чином впливала на формування національної самосвідомості. Проповідь ставала зброєю проти більшовицької пропаганди, що набирала обертів, і через брехливі маніпуляції з "рівністю та братерством" міцно засідала у свідомість громадян, що були змучені війною та політичним "калейдоскопом".

У Києві, при Софійському соборі, одним з основних ідеологів УАПЦ В. Чехівським, утворюється "Братство робітників слова", основною метою якого було навчати ораторського мистецтва, вміння переконувати, важливості плекання та стійкості християнських та національних цінностей.

Саме **В. Чехівський** і є автором тексту проповідницької відправи «Служба Божа "Визволення"». Йому належить ідея перетворення проповіді на мистецьке дійство, оскільки вважав, що воно здатне чинити спротив комуністичній ідеології. "Автор відправи говорить про визволення Ізраїлю від поневолення, проводячи паралель з подіями історії Української церкви та держави. Український народ – теж вибраний народ, бо Господь, люблячи його, насилає на нього довгі та тяжкі випробування, і в нього є свої пророки і мученики (УАПЦ визнала пророком поета Т. Г. Шевченка)" [3, с.46]. Можливо, саме ці насичені біблійними образами паралелі, що завдяки художній уяві автора враз адаптувалися в український православний обряд, і стали головною причиною неоднозначного ставлення до проповідницьких відправ. Подібні паралелі між українським та ізраїльським народом не були новою ідеєю у культурологічній та мистецькій думці другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.: їх, зокрема проводить також І. Франко у поемі "Мойсей".

Слід зазначити, що і у ХХІ столітті, в часі повномасштабного вторгнення росії в Україну сучасні мислителі та митці знову звертаються до тематики боротьби поневоленого ізраїльського народу.

Проте демократизація обряду почасти призвела до вільного поводження церковнослужителів із церковним уставом. Митрополит М. Борецький у доповіді на зборах 1928 року, присвячених духовному керівництву, розкрив сутнісні недоліки такого процесу, зазначивши: "Є в нас і інші збочення – це недотримка церковного уставу і та свавільність, яка часами набуває за тими чи іншими церковними службами загрозливих форм (...) Треба також нам ознайомитись і сказати свою думку щодо спроби нових церковно-проповідницьких відправ, яких ми зараз маємо дві: "Визволення" і "Слово Хресне" – твори В. М. Чехівського" [1, с.382-397].

Ще одним аспектом негативного ставлення до нових відправ і до богослужбових реформ взагалі стала практика заміни або виключення певних "застарілих" (із погляду окремих учасників церковно-визвольного руху) понять "раб Божий" та "Господь". У проповідницькій відправі "Визволення"

В. Чехівський усе ж наслідуюється замінити поняття "раб" на "Дух" у тексті піснеспіву "Нині відпускаєш раба Твого Владико". Як було зазначено вище – церковна проповідь також була певним способом боротьби з більшовицькою пропагандою, що після встановлення комуністичної влади в Україні в 1923 році, набирала широкого розповсюдження. І, щоб зберегти суспільну свідомість українців у християнському ідейно-ціннісному світоглядному імперативі В. Чехівський, сповнений надій і натхненний подіями Собору 1927 року, він писав: "Мистецтво проповіді в Українській Церкві визнають навіть її супротивники. За короткий час відродження Українська Церква дала кілька видатних могутніх проповідників. І форма і зміст проповіді удосконалюється. Повнота життя, що в проповіді захоплюється, широта, що одкривається, глибина, що дається живим словом, служать за ознаку розвитку проповіді в Українській Церкві... Нові форми відправ церковних, т. зв. проповідницькі відправи, з особливим змістом і текстом, як напр., "Визволення" та "Слово Хресне", святкові повечір'я – концерти, повечір'я колядкове й інші, розвиваються невинно в творчості Української Церкви" [5, с.89]

Як зазначає І. Преловська: "Чехівський, як Благовісник УАПЦ, у своїй відправі "Визволення" провіщує Українській церкві нову еру відновлення Духа Святого на національній ниві. Відправа починається викладом подій, поданих на початку Старого Завіту, 1-ї книги Мойсеєвої "Буття" – про створення світу. Далі автор зупиняється на діяльності ізраїльських пророків, які уславилися шуканням правди та волі для рідного народу, вірою у його відродження та спасіння від іноземних поневолювачів, кликали народ до боротьби страждали і плакали разом з ним" [3, с.46]. Через образ "останнього перед Христом" пророка Івана Предтечі В. Чехівський переходить до звеличення приходу Ісуса Христа та багатьох знакових подій, пов'язаних із Його перебуванням та проповіданням серед людей. Особливої ваги тут набуває "Нагірна проповідь" (Мтв. 5:3–11), де священник разом з хором розспівують текст духовного Божого заповіту [5, с. 46].

Досить цікавою є структура цієї проповідницької відправи. Порівняння з канонічними богослужіннями показує, що найближчою до неї є цикл молебня: тут наявні читання з Апостола та Євангелія (чітко визначені, сталі), величання, ектенія. Проте, абсолютно оригінальним явищем є поперемінне зі співом хору та репліками "народу", виголошення проповідей, що не зустрічається в жодній із канонічних відправ. Внаслідок цього виникає асоціація насамперед з формою своєрідного хорового дійства з декламаційними і сольними епізодами.

Музику до служби "Визволення" написав П. Гончаров. Саме його мистецький хист, що проявився в майстерному синтезі народного мелосу та церковно-музичної традиції, сприяв повнозначному розкриттю тих прагнень

В. Чехівського і багатьох учасників Собору, що їх утілило гасло: "Нам потрібна Україна з Христом!" [2, с. 105].

Проте в тексті відправи, а саме перед "Блаженствами", після виголосу священника ("Чуємо слово Твоє Спасителю, що дивно входить в наші серця, відкривши уста, вчиш промовляючи"), В. Чехівський вносить ремарку: "(співає за Стеценком)", де хор напереміну зі священником³ виконує третій антифон "Блаженства" К. Стеценка з "Літургії для хору та народного співу" [3, ст. 48]. Напевно, авторська інтерпретація К. Стеценка цього піснеспіву, а саме її антифонна структура, виявилися суголосною баченню цієї відправи В. Чехівським.

У відправі "Визволення" використано канонічні тексти "Царю небесний" (№ 1), "Нині відпускаєш" (№ 5), дві строфи із "Отче наш" (№ № 9 і 13), "Воскрес із гробу" (№ 16), а також – сакральні тексти, "адаптовані" до загальної образної сфери твору. Отже, написаних В. Чехівським суто авторських текстів залишається небагато. Причина такого широкого використання канонічних або "адаптованих" текстів, очевидно, криється в бажанні "благовісника" поступово інтегрувати новостворену відправу в коло канонічних церковних служб, завдяки звичним для мирян сакральним словоформулам. П. Гончаров, сповідуючи аналогічну мету, використовував у 18-ти номерах циклу канонічні церковні наспіви (як-от наспів "Святий Боже" у номері № 6 "Святий душе Життя", вловивши та підкресливши цим безпосередній зв'язок символіки зазначених піснеспівів), у хоровій стилістиці – різноманітні прийоми церковно-музичної творчості, різні засоби канонічного та позабогослужбового плану.

Образність циклу відображає духовні пріоритети, настрої та сподівання учасників церковно-визвольного руху. Це, безумовно, образи Святої Тройці, а також Духа як особливої рушійної сили людської волі, як прояв натхнення й творчості, космогонічного прояву та поняття, тотожного до душі. Важливого значення набув образ Йоана Хрестителя, який, з огляду на паралелі між єврейським та українським народом, набуває есхатологічних рис.

Як видно з брошури, надрукованої 8-21 лютого 1925 року, з'являється ще один "активний учасник" дійства – "нарид" [4, арк. 370-382], якого не було у виданні 1921р., яке має на увазі І. Преловська. Таким чином автор, очевидно, прагнув залучити до "Служби Богу" й простих прихожан (які вже не були пасивними слухачами), щоб у тих проханнях, які належало б виголошувати хором, активізувати їхню національну свідомість та надати соборності цьому молінню.

³ Священик, очевидно, мав би виконувати соло тенора.

Література:

1. Другий ВПЦС УАПЦ., 17-30 жовтня 1927 р. : документи і матеріали НАН України. *Джерела історії Церкви в Україні*. Кн. 2 / упор С. І. Білокінь та ін., ред В. А. Смолій та ін.]: К. 2007. 699 с.
2. Мартирологія Українських Церков у чотирьох томах. Т.1. *Українська Православна Церква*. Документи, матеріали, християнський самвидав України / упоряд. І ред.. О. Зінкевич і О. Воронин. Торонто, Балтимор: "Смолоскип", 1987. 1208 с.
3. Преловська І. М. Відправа Благовісника. Розбудова держави. К., 1996. Ч. 1. (42). С. 45-51.
4. Псалми і Літургії автокефальної Церкви 1925-1927 рр. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)*. Ф. 3984. Оп. 4. Спр. № 149 (а). 499 с.
5. Чехівський В. Мистецтво проповіді в Українській Церкві. *Церква і Життя*. 1927. Ч. 1. 89 с.

Nidecka Ewa
(*Rzeszów, Polska*)

DOI: <https://doi.org/10.37835/AMS-2024-17-18-04-2.03>

УДК 783(092)

Elementy duchowości w twórczości Andrzeja Nikodemowicza

Bez wątplenia można stwierdzić, że twórczość Andrzeja Nikodemowicza (1925-2017) ukształtowała się na głębokim zakorzenieniu w tradycji Kościoła rzymskokatolickiego. Kompozytor wychował się w rodzinie głęboko katolickiej, która była silnie powiązana ze środowiskiem polskiej inteligencji ówczesnego Lwowa, mieście szczęśliwego dzieciństwa, w którym dorastał i przeżył znaczną część swego dojrzałego życia. Elementy duchowości przeniknęły zatem w naturalny sposób do utworów religijnych, które powstawały przez całą drogę twórczą kompozytora, kształtowaną równolegle do twórczości niereligijnej.

Kompozytor wielokrotnie podkreślał, że istotną rolę w jego życiu odgrywa religia. Jak mawiał:

"Wiara w Boga jest motorem moich działań i nieraz już pomogła mi wyjść na prostą w trudnych chwilach. Jestem dumny z bycia katolikiem i komponuję również na chwałę Bożą. Dlatego moje utwory opierają się na różnych tekstach religijnych, również biblijnych. [...] uważam, że bez wiary świat a przede wszystkim człowiek, byłby pusty i bez charakteru" [2].